

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЮНЕСКО ЩОДО АКАДЕМІЧНИХ СВОБОД

УДК 341.123+342.733

Юринець Ю.Л.,
кандидат юридичних наук,
в.о. доцента ВНЗ «Університет
економіки та права «КРОК»

Анотація: Розглянуті особливості академічних свобод як фундаментального принципу діяльності університетів. Проаналізовано умови їх реалізації в контексті Рекомендацій ЮНЕСКО та МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів»

Ключові слова: університетська автономія, академічні свободи, ЮНЕСКО

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Видатний лікар та педагог М.І. Пирогов писав (мовою оригіналу) [1, 338–339]: «...Вся автономія університета может состоять только в том, чтобы сделать его как можно менее бюрократическим и как можно менее зависимым от бюрократии. Автономия и чиновничество нейдут вместе. Ученый, стремящийся к независимости, это дело самое обыкновенное; чиновник с этим стремлением немислим...

...Что общего имеет деятельность корпорации, соединенной в одно целое духовными интересами науки и взявшей на себя нравственную обязанность просвещать, с деятельностью других гражданских сословий? Права этой корпорации – в свободе мысли и слова. Ее сила – в силе правды... Правом на свободу мысли и слова... университетская коллегия всегда, везде и при самом стесненном положении общества пользуется в больших размерах... Автономия в широких размерах, как это и нужно при коренной реформе, может быть дана только университету децентрализованному».

В цих висловлюваннях, ще до офіційного закріплення в правових документах, фактично сформульовані принципи академічних свобод вищої школи. Водночас в Україні ці принципи не знайшли належного віддзеркалення ані в законодавстві, ані в наукових дослідженнях, хоча, наприклад, в ч. 3 ст. 3 Модельного закону про вищу і післявузівську професійну освіту, прийнятого на двадцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД [2], зазначається, що педагогічним працівникам з числа професорсько-викладацького складу, науковим працівникам і студентам вищого навчального закладу надаються академічні свободи, в тому числі свобода педагогічного працівника вищого навчального закладу викладати навчальний предмет на свій розсуд, вибирати теми для наукових досліджень і проводити їх своїми методами, а також свобода студента здобувати знання згідно своїм нахилам і потребам.

На міжнародному рівні принципи академічних свобод закладені у Великій Хартії Європейських Університетів (Болонья, 18.09.1988 р.) [3], Рекомендаціях ЮНЕСКО та МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів» [4], Лімській декларації «Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів» (м. Ліма, 10.09.1988 р.) [5], інших документах. Однак якщо про Болонський процес в Україні більш-менш відомо, то Рекомендації ЮНЕСКО та МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів» достатньої відомості не набули. Отже, дослідження цих документів та їх значення для України є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Дослідження академічних свобод в Україні є дуже нечисленними. В роботі [6] розглянуті історичні аспекти розвитку уявлень про академічні свободи. В роботі [7] досліджуються проблеми співвідношення університетської незалежності і потреб у державному фінансуванні. В роботах автора [8, 9] тезово досліджувалися принципи академічних свобод в контексті згаданих Рекомендацій ЮНЕСКО та МОП [4]. В даній статті згадані дослідження [8, 9] отримали подаліше поглиблення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити віддзеркалення принципів академічних свобод в Рекомендаціях ЮНЕСКО та МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів» (далі – Рекомендації), а також інших пов'язаних міжнародних документів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як зазначається у Великій Хартії Європейських Університетів [3], університет, будучи в серці суспільств, що по-різному організовані в силу різноманітних географічних умов і відмінностей історичного розвитку, є автономною установою, яка критичним чином створює і передає культуру через наукові дослідження та освіту. Щоб адекватно реагувати на потреби сучасного світу, він повинен мати моральну та інтелектуальну незалежність по відношенню до будь-якої політичної і економічної влади, реалізуючи свою діяльність в сфері досліджень і освіти. Свобода досліджень, освіти та підготовки, будучи фундаментальним принципом життя університетів, повинна бути гарантована як державною владою, так і університетами, кожним у своїй сфері компетенції. Відкидаючи нетерпимість і підтримуючи відкритий безперервний діалог, університет є привілейованим місцем зустрічі між викладачами, що володіють можливостями передачі знань і засобами їх розвитку через дослідження і нововведення, і студентами, що мають право, волю і здатність до збагачення знаннями. Як зазначається в роботі [10], ці положення як раз означають вимоги щодо автономії університетів та академічних свобод, які визнані фундаментальними принципами університетського життя.

Рівень академічних свобод завжди був індикатором загального рівня свобод в суспільстві. Як зазначається в роботі [6, 19], обмеження або ліквідація академічних свобод завжди знаменувало сходження того чи іншого суспільства до авторитаризму і тоталітаризму.

Скажімо, у Німеччині, у період Третього рейху, традиційна для німецьких університетів самоврядність була скасована, колишні гуманістичні ідеали вищої освіти були замінені політико-расовими інститутами, що нав'язували мілітаризм й територіальну експансію. Усі професори і викладачі були зобов'язані скорегувати свої лекції відповідно до ідеології націонал-соціалізму. Не винятком стала й Італія, де викладачів змушували клястися на вірність фашистському режимові. Окремої розмови про значні відхилення від принципів академічних свобод заслуговує й ситуація у системі вищої освіти в колишньому СРСР, де виразно виявилися підпорядкованість змісту викладання майже у всіх галузях знань засадам комуністичної ідеології, жорсткий адміністративно-партійний контроль щодо діяльності викладацького корпусу та інше.

Саме в зв'язку із цим, у другій половині ХХ ст. назріла необхідність, у контексті нових суспільно-політичних і соціогуманітарних реалій, проведення системних освітніх реформ у багатьох країнах світу, розгортання активних процесів інтернаціоналізації й міжнародної кооперації у галузі вищої освіти, нагадати Європі про історичну місію університетів, актуалізувати вікові цінності та традиції університетської освіти, що і спричинило прийняття Великої Хартії Європейських Університетів [3]. Значимими для здійснення університетами своєї місії є такі положення Хартії: автономія університетів, свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності; університет є самостійною установою, яка створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання; дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади; навчання має відповідати вимогам суспільства і досягненням у науковому знанні; для забезпечення свободи у дослідженнях і викладанні всім членам університетської спільноти мають бути надані необхідні засоби для її реалізації, а набір викладачів і визначення їхнього статусу повинні відбуватися відповідно до принципу невід'ємності дослідницької діяльності від викладацької; кожен університет повинен гарантувати своїм студентам дотримання свобод і умов, за яких вони могли б досягти своїх цілей у культурі й освіті.

Отже, якщо насправді реалізовувати принципи Болонського процесу, то необхідно забезпечити дотримання зазначених принципів.

Загальновизнане розуміння академічних свобод міститься в більш пізній Рекомендації ЮНЕСКО і МОП від 21.10.1997 р. «Про статус викладацьких кадрів вищих учбових закладів» [4]. Згідно п. 27 Рекомендацій, викладацькі кадри закладів вищої освіти

мають право на академічну свободу, тобто не обмежуване жодною встановленою доктриною право на свободу викладання і обговорення, свободу проведення досліджень, поширення і публікації їх результатів, вільне вираження своїх думок відносно установи або системи, в яких вони працюють, свободу від інституційної цензури і свободу участі в професійних або представницьких академічних органах.

В преамбулі Рекомендацій зазначається, що право на освіту, викладання і дослідницьку діяльність може бути реалізоване в повному обсязі лише в умовах академічної свободи і автономії установ вищої освіти, і що саме відкрите поширення результатів, гіпотез і думок лежить в основі вищої освіти і забезпечує найнадійнішу гарантію точності і об'єктивності наукової роботи і дослідницької діяльності; при цьому Рекомендації приймалися, зокрема, виходячи з побоювання уразливості академічного співтовариства в умовах політичного і економічного тиску, який може підірвати академічну свободу. Виходячи з цього, Рекомендації просякнуті вимогами і духом дотримання всіх необхідних свобод, які так чи інакше впливають на реалізацію академічних свобод.

Так, в п. 4. Рекомендацій наголошується на тому, що установи вищої освіти, і особливо університети, є спільнотами вчених, які зберігають, поширюють і вільно висловлюють свою думку з питань традиційних знань і культури та набувають нові знання, не будучи стисненими встановленими доктринами. В п. 11 Рекомендацій звертається увага на те, що викладацькі кадри закладів вищої освіти повинні мати не обмежений цензурою доступ до міжнародних комп'ютерних мереж, супутникових програм і баз даних, необхідних для їх викладацької діяльності, наукової або дослідницької діяльності.

Згідно з Рекомендаціями, реалізація принципів академічної свободи ґрунтується на таких засадах:

а) для того, щоб належним чином користуватися академічною свободою і виконувати покладені на них обов'язки, установи вищої освіти повинні мати автономію. Під автономією розуміється така міра самоврядності, яка необхідна установам вищої освіти для ефективного ухвалення рішень відносно своєї учбової роботи, норм, управління і відповідної діяльності і яка сумісна з державними системами підзвітності, особливо в тому, що стосується державного фінансування, а також з повагою академічної свободи і прав людини. В той же час характер автономії установ вищої освіти може розрізнятися залежно від типу закладу (п. 17 Рекомендацій);

б) автономія є інституційною формою академічної

свободи і необхідною попередньою умовою для гарантування належного виконання обов'язків, що покладаються на викладацькі кадри і установи системи вищої освіти (п. 18 Рекомендацій);

в) держави-члени зобов'язалися захищати установи вищої освіти від будь-яких посягань на їх автономію, звідки б вони не виходили (п. 19 Рекомендацій);

г) автономія не повинна використовуватися установами вищої освіти як привід для обмеження прав викладацьких кадрів установ вищої освіти, передбачених в цій Рекомендації або інших міжнародних нормативних актах (п. 20 Рекомендацій);

д) самоврядність, колегіальність і належне академічне керівництво установами вищої освіти є найважливішими складовими частинами їх справжньої автономії (п. 21 Рекомендацій).

Автономія вищих навчальних закладів і академічні свободи не заперечують їх підзвітності та відкритості в діяльності. Так, згідно п. 22 Рекомендацій, враховуючи значні фінансові інвестиції, держави-члени і установи вищої освіти повинні забезпечувати належну збалансованість між рівнем автономії установ вищої освіти і їх системами підзвітності. В цілях забезпечення підзвітності установи вищої освіти повинні прагнути до того, щоб управління ними носило відкритий характер. Разом з тим цікаво зазначити, що напрямки підзвітності вищих навчальних закладів повинні включати, зокрема, питання: ефективної підтримки академічної свободи і основних прав людини; складання в рамках колегіального процесу і шляхом переговорів з організаціями, що представляють викладачів установ вищої освіти, відповідно до принципів академічної свободи і свободи слова, декларацій або кодексів по питаннях етики, якими вони керуватимуться в своїй викладацькій, науковій і дослідницькій діяльності і консультативно-лекторській роботі. Тобто, дотримання принципу академічної свободи забезпечується не тільки ззовні, але й з середини вищого навчального закладу.

Крім того, принципи академічної свободи не заперечують підзвітності викладачів вищим навчальним закладам. Так, згідно п. 24 Рекомендацій, закладам вищої освіти слід індивідуально або колективно розробляти і застосовувати відповідні системи підзвітності, включаючи механізми, що забезпечують її якість, для досягнення вищезазначених цілей, не наносячи при цьому шкоди автономії і академічній свободі цих закладів.

Користування академічними свободами покладає відповідальність. Згідно п. 33 Рекомендацій, необхідно, щоб викладацькі кадри установ вищої освіти ви-

знавали, що здійснення їх прав спричиняє за собою особливі обов'язки і відповідальність, включаючи обов'язок поважати академічну свободу інших членів академічного співтовариства і забезпечувати чесне обговорення протилежних думок. Академічній свободі супроводить обов'язок використовувати її відповідно до обов'язку ученого, що полягає в проведенні дослідницької діяльності на основі добросовісного пошуку істини. Необхідно, щоб викладацька, дослідницька і наукова діяльність проводилася в повній відповідності з етичними і професійними нормами і була націлена, по можливості, на вирішення сучасних проблем, що стоять перед суспільством, а також забезпечувала збереження історичної і культурної спадщини світу.

Дані рекомендації є базовими для використання в національному законодавстві. Наприклад, відповідно до Федерального Закону Російської Федерації [11], педагогічним працівникам з числа професорсько-викладацького складу, науковцям і студентам вищого навчального закладу надаються академічні свободи, у тому числі свобода педагогічного працівника вищого навчального закладу викладати навчальний предмет на свій розсуд, обирати теми для наукових досліджень і проводити їх своїми методами, а також свобода студента отримувати знання згідно зі своїми схильностями і

потребами. Академічні свободи, що надаються, спричиняють академічну відповідальність за створення оптимальних умов для вільного пошуку істини, її вільного викладу і поширення.

В чинних українських законах поняття «академічні свободи» не згадується. Це поняття міститься в Рішенні Колегії Міністерства освіти і науки України від 01.02.2008 р. № 1/3-6 як мета, до якої слід прагнути в процесі державного регулювання вищої освіти [12]. В законопроекті [13] передбачалося положення про те, що реалізація державної політики у галузі вищої освіти забезпечується, зокрема, шляхом: дотримання автономії вищих навчальних закладів та їх академічної свободи. Чи буде це положення враховане в остаточному варіанті закону, наразі невідомо. Разом з тим, вкрай необхідно щоб ці положення не залишилися деклараціями, а реально втілювалися в життя. Зазначене є зобов'язанням України перед світовою спільнотою.

Таким чином, академічні свободи є важливим чинником діяльності університетів, їх законодавче визнання відповідає Рекомендаціям ЮНЕСКО і МОП, загальним демократичним тенденціям в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пирогов Н.И. Университетский вопрос / Н.И. Пирогов // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1953. – С. 324–393. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.charko.narod.ru/tekst/biblio/Pirogov_1863.pdf

2. Модельный закон о высшем и послевузовском профессиональном образовании: Принят на двадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление № 20-5 от 7.12.2002 г.) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_a11

3. Великая Хартия Европейских Университетов (Болонья, 18.09.1988 г.) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russianenic.ru/int/bol/charter.html>

4. Рекомендация о статусе преподавательских кадров высших учебных заведений: Рекомендация МОТ

и ЮНЕСКО (Париж, 21.10.1997 г.) / Публ.: Центр образовательного законодательства. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/doc.php?id=3890#>

5. Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Лімській декларації (м. Ліма, 10.09.1988 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&lang=uk

6. Герцюк Д. Академічні свободи у системі цінностей вищої освіти: еволюція і сучасний стан / Д. Герцюк // Вісник Львівського університету: Серія педагог. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 4. – С. 16–24.

7. Верланов Ю.Ю. Академічні свободи та автономія університетів: новий формат економічних відносин з державою / Ю.Ю. Верланов, А.Я. Казарезов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Economy/2009_96/96-6.pdf

8. Юринець Ю. Принципи академічних свобод як запорука демократичності вищої освіти: Міжнародно-правовий аспект / Ю. Юринець // Юридична газета, 15.03.2011 р. – № 15 (276). – С. 24.

9. Юринець Ю.Л. Академічні свободи як культурні права / Ю.Л. Юринець // Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции «Современные направления теоретических и прикладных исследований'2011». – Том 16. Юридические и политические науки. – Одесса: Черноморье, 2011. – С. 26–29.

10. Сафин И.М.Международная трактовка термина «академическая свобода» / И.М. Сафин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ispu.ru/files/SovetRector_9-2008-%D1%81.27-30.pdf

11. Федеральный закон Российской Федерации от 22.08.1996г.№ 125 –ФЗ «О высшем и послевузовском профессиональном образовании». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ed.gov.ru/ofinf/nd_fao/6656/

12. Про впорядкування діяльності відокремлених структурних підрозділів вищих навчальних закладів: рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 01.02.2008 р. № 1/3-6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uzakon.com/documents/date_bn/pg_gsntot.htm

13. Про вищу освіту: Проект закону України № 7486-1 від 22.12.2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=39329

**РЕКОМЕНДАЦИИ
ЮНЕСКО ОТНОСИТЕЛЬНО
АКАДЕМИЧЕСКИХ СВОБОД**

Юринець Юлія Леонидовна

Аннотация: Рассмотрены особенности академических свобод как фундаментального принципа деятельности университетов. Проанализированы условия их реализации в контексте Рекомендаций ЮНЕСКО и МОТ «О статусе преподавательских кадров высших учебных заведений».

Ключевые слова: университетская автономия, академические свободы, ЮНЕСКО.

**RECOMMENDATIONS
OF UNESCO CONCERNING
THE ACADEMIC FREEDOM**

Yurynets Yu.

Summary: Features of academic freedom as fundamental principle of activity of universities are considered. Conditions of their realization in a context of Recommendations of UNESCO and the SQUANDERER «About the status of teaching personnel of higher educational institutions» are analyzed.

Keywords: a university autonomy, the academic freedom, UNESCO.